

Bomlás és sarjadás

Bevezető

Az itt közölt esettanulmányok az agrárvilág mélyreható átalakulását dokumentálják. Abból adódóan, hogy mind a tulajdon-, mind az üzemszervezeti viszonyok alapvetően átförmálódóban vannak, a történetek egyszerre szólnak sikerekről és kudarokról, hiszen a föld, az eszközök és a munkaerő megszerzéséért folytatott küzdelemben a szereplők gyakran döntenek és cselekszenek egymás rovására. A szóban forgó erőforrások ugyanis végesek és magántulajdonban vannak. Számottevő tőke és külső források hiányában főként úgy lehetett növelni a meglévőt, ha más szereplők lemondtak róluk kényszerből vagy azért, mert jobb megélhetési forrást találtak. Talán az is érzékelhető ezekből a tanulmányokból, hogy milyen széles rétegeket érintett az agrárgazdaság átalakulása. Itt – szemben például az ipari nagyvállalatok privatizációjával – a szövetkezeti tagoknak volt beleszólásuk abba, hogy mi történjék, s mint az esettanulmányok is mutatják, sokan mertek élni ezzel a joggal a maguk s csatlakozó társaik érdekében. Más kérdés, hogy nem mindenkinek sikerült megkapaszkodnia a példátlan mélységű válság körülményei között.

A bukással végződött kísérletekkel együtt is úgy tűnik, hogy az újat próbálók, a kiszakadók jártak jól, de valamekkora biztonságot a maradóknak is adott az, hogy legalább egy kis parcella erejéig földhöz jutottak.

A „(kis)tulajdon” tehát központi szerepet kapott a mezőgazdasági átalakulásban (nemcsak Magyarországon, hanem szerte a volt szocialista országokban),¹ és ez viszonylag gyors, mélyreható változások irányába lökte az eseményeket. Hogy ez jó-e vagy rossz, nehéz eldönteni, kétségkívül van ilyen, és van olyan oldala is. Jó, amennyiben a szocializmus kori tekintély- és uralmi viszonyok hamarabb köddé váltak. Igaz, jött helyettük más, hiszen az új lehetőségekkel csak a kisebbség tudott úgy élni, hogy az megkapaszkodást, karrierlehetőséget, jövőt jelentsen a maga és családja számára. A többség magára maradt. Ez pedig rossz, mint ahogyan rossz az is, hogy a mezőgazdaságban rendkívül nagy mértékű volt a vagyonszerzés, s hogy nagyon sok szövetkezeti utódszervezet nem heverte ki az 1992-es átalakulást. Erre példa a 'Homokvár' és a nógrádi szövetkezet esete.

Az is igaz ugyanakkor, hogy az utódszervezetek megroppanását nem vagy nem elsősorban a kiválások okozták, hanem az, hogy a szövetkezetek nagymértékben eladósodtak, hogy az ágazat jövedelmezősége alacsony volt és maradt stb., tehát főleg belső gyengeségük és a gazdasági környezet sajátságai magyarázták. Mégis, egy, a meglévő eszközök optimális hasznosítását, a szövetkezetek gazdasági társaságokká alakítását bátorító politika talán

¹ Lásd a *Replika* 1998. évi angol nyelvű számában megjelenő tanulmányokat a szlovák, a bolgár, a balti és a román átalakulásról.

kisebb vérvesztéssel, csekélyebb mértékű hanyatlással² és gyorsabb visszakapaszkodással³ járt volna. Erre szolgáltat példát az 'Aranyszőlő' Rt. esete, bár sikerében szerepet játszik az is, hogy messze került a mezőgazdaságtól, s a róla szóló tanulmány tanúsága szerint az utódszervezetek némelyike nem sikeres. A 'Harmónia' szövetkezet részvénytársasággá alakulása egy olyan kapitalista középüzem formálódását mutatja be, amelyben az átalakulás lassú volt, ahol a menedzsment a „vesztesek” érdekeit a lehető legnagyobb mértékben szem előtt tartotta, s mintegy „felülről lefelé” építkezve, racionalizálva, ugyanakkor fokozatos tulajdoni koncentrációt megvalósítva a mezőgazdaság talaján újíttotta meg a gazdaságot.

A „semmiből lett gazdaságok”, vagyis a magánszemélyek tőkebefektetései nyomán született, mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdasági társaságok ugyanakkor azt mutatják, hogy a tulajdon széttöredezése nem a semmibe vezetett, hogy új társulások, rokoni szövetkezesek, családi összefogások megszületése számára adott esélyt, s a létrejött vállalkozások sem méretükben, sem hatékonyságukban nem maradnának alul az utódszervezetekkel való megmérettetés során.

Amire közvetve vagy közvetlenül valamennyi esettanulmány utal, de amit különösképpen a nógrádi málnásokról mutatott „közelkép” világít meg, az a kistermelés vártnál nagyobb szerepe; az a tény, hogy a kisgazdaságok, foglalkozzanak bár málnával, szőlővel, állatokkal és/vagy gabonatermesztéssel, sajnálatosan sok család számára jelentenek fő bevételi forrást. A föld(kis)tulajdon kompenzációs, a „túlélést” szolgáló szerepe tehát kétségtelen tény az ezredforduló vidéki Magyarországon is, mint ahogyan az volt az elmúlt évszázad során mindvégig. S hogy ez jó vagy rossz? Ez a kérdés is nehezen válaszolható meg. Rossz, mert sokan jobb híján kényszerülnek rá, és a fejlődés esélye csak kevesek számára adott. Jó, mert azt mutatja, hogy volt hova visszahúzódnia sok olyan családnak, amelynek veszélybe került a megélhetése az átalakulás során. Ennek az éremnek is két oldala van.

Kovács Katalin

2 A visszaesés a termékkibocsátásban 1989 és 1993 között kb. 40%-os volt, és körülbelül ekkora mértékű volt a munkaerő kiáramlása is (ha az ipari ágazatokban dolgozókkal együtt számítjuk, akkor nagyobb volt a kiáramlás, ha nélkülük, akkor öt-tíz százalékkal kisebb).

3 Míg a nemzetgazdaság többi ágazatában 1990-hez képest az 1996-ban megtermelt GDP majdnem megháromszorozódott, a mezőgazdaságban alig másfélszeres volt a növekedés.